

Yair Sbeleg Jedwabne

Szomszédok. Egy zsidó kisváros pusztulásának története című könyv – mely a hivatalos történetírás álláspontjával szemben felfedi, hogy a jedwabnei zsidókat nem a németek, hanem lengyel szomszédok égették el élve egy pajtában – megjelenése a lengyel közvéleményt erősen feldúlta.

Kochav nem jedwabnei volt, az onnan tíz kilométerre fekvő Wiznában született. Ő és családja azután menekült Jedwabnéba, hogy saját falujukban minden zsidót lemészároltak. Mindez pillanatok alatt történt, nem sokkal Kelet-Lengyelország náci megszállása, 1941. június 22. után. „A mi falunkban a náci gyilkoltak, viszont a lengyelek mutatják meg nekik, kik a zsidók” – meséli Kochav. – „Több tucat zsidót tereltek össze egy házba. A férfiakat kiválasztották, gödröket ástak, majd lelőtték őket. Végül megelégték ezt a kemény munkát. A házra, melyben a nők és a gyerekek maradtak, kéziгранátokat dobtak, mindet megölték. Közel hetven ember lelte ott halálát.

Ez után a tömegmészárlás után minden wiznai zsidó, aki valahogy meg tudott menekülni, különösen azok, akiknek a közeli falvakban rokonaik éltek, összeszedték magukat és menekültek. Mi jedwabnei rokonainkhoz mentünk. Hallottuk, hogy ott a németek vették át az irányítást. Eleinte semmi különöset nem észleltünk. Csak a »megszokott« zaklatás folyt. A lengyelek zsidókat kényszerítettek lealacsonyító munkák elvégzésére fizetség nélkül, például vécét pucoltattak velük pusztá kézzel, vagy az út mentén kellett kitépkedniük a gázt. Unokatestvéreim, akiket a német hadsereg dolgoztatott, még meg is voltak elégedve: istállókat kellett takarítaniuk, de legalább senki nem verte, nem alázta meg őket.

Egyik nap szüleimnek vissza kellett mennie Wiznába néhány holmiért, melyeket egy szomszédunknál hagytak. Én a nagybátyáimmal maradtam. Aznap este a család egyik lengyel barátja eljött hozzánk, és azt mondta: »Tűnjetek el innen, amilyen hamar csak tudtok. Holnapra mindnyájatokat lemészárolnak!« Nagybátyáimnak és testvé-

reimnek mondtam, hogy a földek felé meneküljünk, ahol a magas búza elrejt minket. Ők csak nevettek rajtam. »Semmi értelme, legrosszabb esetben csak provokálnak minket, szokás szerint. Ennél rosszabb nem történhet.« Azt mondták, hogy a varsói zsidók már két éve német felügyelet alatt élnek és még senkinek sem esett bántódása. A helyi püspök különben is biztosította őket, hogy az »ő zsidóit« meg fogja védeni.

Elhatároztam, hogy két unokatestvéremmel megszököm. Aznap egész éjjel a jedwabnei főút mellett egy mezőn feküdtünk. Reggel felé már kezdték megbánni, hogy velem jöttek. Azt hitték, feleslegesen riogattam őket.

Egyszer csak minden irányból közeledő szekerek hangjára lettünk figyelmesek, a sok kocsi mind Jedwabne felé tartott. Aznap nem volt vásár, ez tehát merőben szokatlan volt. Kis idő múlva hangos kiáltásokat hallottunk. Megijedtem, hogy szüleim, akiknek ebben az időben kellett volna visszatérni Wiznából, egyenesen belesétálnak a csapdába, ezért kimentem az útra, hogy figyelmeztessem őket. Ahogy odaértem, egy csapat korombéli *shkotzim* (nem zsidó) észrevett és üldözni kezdett. Csak nehezen tudtam futni, mert több réteg ruha volt rajtam. Rögtön el is kaptak. Megvertek és berángattak a faluba. A zsidókat összeterezték a falu főterén és kegyetlenül ütlegelték őket – a kocsikról letépett deszkákkal, fémvezetékekkel, bármivel, ami a kezük ügyébe került. Mindazokat, akik visszaütöttek, helyben meggyilkolták.

A lengyelek utasítására a zsidóknak fel kellett emelni a falu közepén felállított Lenin-szobrot, és gyászmenetet rendezni neki. A menet kelet felé, a pajta irányába tartott. Hangsúlyozom, hogy németek nem, kizárólag lengyelek vettek ebben részt. Később tudtam meg, hogy a lengyelek kértek engedélyt a németektől, hogy megszabaduljanak a zsidóktól, azok meg beleegyeztek. A pajtához közel két vagy három német fotókat készített. Amikor később, a háború után a jedwabnei lakosok közül néhányan bíróság előtt álltak, valaki említést

tett erről, de fogalmam sincs, hol lehet most ez a film.

Biztos voltam benne, hogy amikor a szoborral el-
érünk a temetőhöz, meg fognak minket ölni. Ahogy
a pajtához közeledtünk, néhány fiatallal együtt ki-
törtünk a sorból és a mezők felé rohantunk. A len-
gyelek utánunk eredtek és elkapták, akit értek. En-
gem szerencsére nem vettek észre. Egy egész na-
pot töltöttem ott fekve, mozdulatlanul. Először fur-
csa hangokat hallottam, a tenger hullámvászához
hasonlót (a Jedwabne-émlékkönyvben Kochav ezt a
hangot visszatekintve a halál előtti bűnbánati
imával azonosítja, melyet a zsidók a helyi rabbi ve-
zetésével mormoltak). Csak feküdtem és vártam a
golyókat és kézigránátokat. Aztán egyszer csak
füstszagot éreztem és lángokat láttam. Ha tűz ütne
ki, a lengyelek biztosan békén hagynák a zsidókat,
gondoltam magamban. Akkor égetthús-szag ütötte
meg az orromat, de az eszembe sem jutott, hogy em-
beri hús lenne. Arra gondoltam, biztos állatok ég-
tek meg a tűzben.

Csak akkor mertem megmozdulni, amikor már
koromsötét lett és teljes csönd. Hirtelen meghallot-
tam, hogy valaki más is mozog a mezőben. »Ki van
ott?« – kiáltottam. Valaki válaszolt. Kiejtéséből
arra következtettem, hogy ő is zsidó, ezért jiddisül
szóltam hozzá. Egy fiatal zsidó fiú volt
Jedwabnéból, akinek egy lengyel barátja taná-

csofta, hogy a mezőn rejtőzzön el. Ő mesélte el ne-
kem, hogy mi történt valójában. Más zsidókkal is
találkoztunk és egy ideig együtt kóboroltunk, mi-
előtt szétváltunk volna. Én Łomża felé indultam,
ahol szintén éltek unokatestvéreim. Tisha B'Av
napján érkeztem oda. Aznap éjjel a kijárási tilalom
miatt nem jutottunk el a zsinagógába, de elvittek
engem egy házba, ahol az összegyűlt zsidók Tisha
B'Av-imákat mondtak. Elmeséltem nekik a történ-
teket, de nem tudták elhinni."

Családja sorsáról Kochav ennyit mond: „Nővé-
reim biztosan odavesztek a tűzben, mivel akkor
Jedwabnéban tartózkodtak. Ami a szüleimet illeti,
nem mondhatok semmi biztosat, de soha többé nem
láttam őket. Csak feltételezhetem, hogy ők is a
tűzben haltak meg, bár nem tudhatom, mi történt
velük."

A jedwabnei tömeggyilkosság története nem hat
az újdonság erejével. Még akkor sem, ha azt len-
gyel falubeliek és nem németek követték el. Ehhez
hasonló vallomások láttak napvilágot már 1945
júniusában, egy hónappal a háború vége után, ami-
kor egy, a lengyel zsidó közösség (Lengyelország-
ban akkor még mindig 300 000 zsidó élt) által
megbízott történészek kutatócsoportja túlélőket
hallgatott meg. A rögzített anyagot a varsói Zsidó
Történelmi Intézetben tárolták az évek során – ezek
között van Szmul Wasersztajn vallomása is, mely

„A zsidó a kecskével a kastélyhoz vezető út mellett lakott. Nagyon-nagyon szegények voltak. 1941-ben, mikor ezek a fotók készültek, a zsidóknak már karszalagot kellett viselniük, de még saját házaikban laktak. Azonban hamarosan elvitték őket a dębicai gettóba. (...)” - Helena Krasnodębska, Wrocław

Ismeretlenek. A képet valószínűleg egy német katona készítette. - „Amikor átlapoztuk a feleségem családi fotóalbumát, találtunk egy zsidó családot ábrázoló képet. Mikor kivettük, láttuk, hogy a hátlapon az 1914-es év van feltüntetve. Nem tudjuk, hogy ki készítette a felvételt és miért volt az albumban. Mi is átéltük a náci megszállás időszakát, és láttuk e nép tragédiáját, ezért úgy döntöttünk, hogy megtartjuk a képet. A háború előtt sok zsidó család élt Brześćben, ahonnan a feleségem származik” - Ewa és Romuald Jaskiewicz, Kościan

a *Szomuzédok* gerincét alkotja. A könyv szerzője, Jan Tomasz Gross professzor, aki a New York-i egyetemen tanít (egy asszimilálódott zsidó apa és lengyel anya gyermeke, gyakran hangsúlyozza, hogy ő lengyel, nem pedig zsidó), nem szorult rá, hogy túlélőket keresve átfésülje a földet. Az írásba foglalt vallomások ötvenhat éve porosodtak a levéltárban.

Ezenkívül a jedwabnei pogrom néhány résztvevője bíróság előtt állt a holokauszt után. Csak egyiküket ítélték halálra. A többiek nyolc és tizenöt év közötti börtönbüntetést kaptak. A vád ellenük nem a pogrom végrehajtása, hanem a „nácikkal való együttműködés” volt. Az azonban a lengyel hatóságok számára is nyilvánvaló volt, hogy a lengyelek legalábbis segítséget nyújtottak a mészárláshoz.

Mindez nem tartotta vissza a lengyel hatóságokat attól, hogy egy követ állítsanak (feltehetően az 1960-as években) „a Gestapo által lemészárolt ezerhatszáz jedwabnei zsidó” emlékére. A követ mindössze két héttel ezelőtt távolították el, hónapokon át tartó nyilvános vitát követően, és továbbra is homály fedi, hogy az új felirat hogy szól majd.

De vajon miért késlekedett a vallomás megjelentetése? Gross professzor a héten Lengyelországban járt, de nem sikerült őt elérni, hogy a kérdést kommentálja. Shimon Redlich professzor, a Ben-Gurion Egyetem Holokauszt Tanulmányok Raab Központjának vezetője, aki a három hónappal ezelőtt könyvét Izraelben bemutató Grosst vendégül látta, több tényező láncolatát említi. „A különböző perek anyagát bizalmas információként kezelték

Gross kutatásai előtt” – mondja. – „Ami a Zsidó Történelmi Intézetben őrzött anyagokat illeti, egy lengyel zsidó történész, bizonyos Shimon Datner több cikket is megjelentetett a Jedwabnéban történetekről. Most derült ki, hogy végig tisztában volt az igazsággal, de erről nem beszélhetett nyíltan a kommunista Lengyelországban. Hogy a tömeggyilkosságért kit terhel a felelősség – a kérdést a cikk-szerző szándékosan nyitva hagyta.

Datner 1989-ben meghalt. „Egész életemben tudtam, hogy ezt a tömeggyilkosságot lengyelek hajtották végre” – mondja lánya, Helena, aki ma a varsói zsidó közösség vezetője. „A háború után apám tanulmányozhatta a holokauszt-túlélők eskü alatt tett vallomásait. 1966-ban közzétett egy cikket, mely az 1941-ben náci megszállás alá került Kelet-Lengyelország zsidó lakosságának sorsáról szólt. Ebből az írásból kiderül, hogy a lengyelek tekinthetők bűnösnek.”

Datner mindenesetre belátja, hogy következtetését csak a figyelmes olvasó ismerheti meg. „Nem szabad elfelejteni, hogy kommunista uralom alatt éltünk, a cenzúra áldozatait voltunk.”

Elképzelhető, hogy a holokauszt-kutatók azért hunytak szemet a Jedwabnéban történtek fölött, mert az a holokauszthoz kapcsolódó rémtettekhez viszonyítva „kis fajsúlyú” tragédia volt. Tény, hogy a Holokauszt Enciklopédia sem tesz róla említést. Yisrael Gutman professzor, az enciklopédia főszerkesztője ezt így magyarázza: „Jedwabnéban hozzávetőlegesen ezeröttszáz zsidó lakosa volt. Mi olyan községekkel foglalkozunk, ahol legalább ötezer zsidó volt. Ha nem így lenne, több száz szócikkkel bővíthetnénk a könyvet. Tudom, hogy sokakat felháborít, hogy nem említjük lakóhelyüket, de nem volt más választásunk.”

A Kochavéhoz hasonló háború utáni vallomások tanúsítják, hogy nem Jedwabnéban volt az egyetlen pogrom azon a vidéken. Kochav egy wiznai tö-

megmészárlásról mesél, bár kevesebb áldozatot követelt és németek hajtották végre (lengyel együttműködéssel). Egy Gross könyvében szereplő valóság egy Radzilów nevű faluban szintén gyújtogatásos pogromról tanúskodik lengyel tettesekkel. Tudomásunk van egy negyedik tömeggyilkosságról is – Łomzában. Ezek a községek egymáshoz közel esnek, Északkelet-Lengyelországban.

Természetesen felmerül a kérdés, hogy miért sűrűsödik össze több pogrom egy területre. A történészek nem tudnak biztos választ adni, de általános vélekedés, hogy az itteni lengyelek a zsidókat hibáztatták, hogy nyakukra hozták a szovjet-kommunista uralmat a háború kitörése és a náci megszállás közötti két évben (vagy legalábbis, hogy önként együttműködtek velük).

A kommunista szovjeteket még a náciknál is jobban gyűlölték. Az elmúlt évben szélsőjobboldali hangok és a katolikus egyház egyes tagjai azt nyilatkozták, hogy „meg lehet érteni”, hogy ezek az atrocitások megtörténtek, ha figyelembe vesszük a zsidóknak a kommunizmus lengyelországi meghonosításában játszott szerepét.

Redlich azt állítja: „Nincs konkrét információnk Jedwabnéról ilyen összefüggésben, de óvatosan kell bánni az általánosítással. Összességében elmondhatjuk, hogy sok lengyelországi zsidó azonosult a kommunizmussal. Mindenekelőtt az eszme lelkesítette őket. Másodsorban azonban a kommunista rezsim sokkal felvilágosultabbnak és zsidóbarátnak tűnt, mint a két világháború közötti lengyel rezsim. Harmadszor pedig, amennyiben a náciizmus jelentette az alternatívát, a zsidók érdeke a kommunizmus üdvözlését diktálta. Még akkor is, ha a tömeges pusztítás ekkor még nem vette kezdetét, már sejteni lehetett, hogy mit terveznek a nácik.”

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA:
DEÁK KINGA

